

Náhrada škody – závazky z deliktů¹

JUDr. Jaroslav Svejkovský²

V současnosti je náhrada škody upravena v ustanovení § 420 – 450, resp. s přičtením i preventivních ustanovení při předcházení hrozícím škodám, i v ustanovení § 415 a násl. stávajícího občanského zákoníku č. 40/1964 Sb.

Uvažovaná úprava v novém občanském zákoníku je vedena v ustanoveních § 2845 – 2922, a to u hlavy III. – závazky z deliktů, díl 1 – náhrada majetkové a nemajetkové újmy.

Z porovnání obou úprav je patrné, že uvažovaná úprava respektuje jednak základní principy odpovědnosti za škodu, nahrazuje novými ustanoveními vztahy, jejichž úprava chybí či není v současném kodexu popsána, event. vypouští ta ustanovení, která jsou do odpovědnosti za škodu zařazována nesystematicky. V člancích prof. Pelikánové, případně na ně reagujících úvahách JUDr. Melzera, se zabývají autoři doktrinárním přístupem k řešení závazku z deliktů, resp. odpovědnosti za škodu apod. Tento článek se zabývá aplikací navrhované úpravy ve srovnání s aplikací úpravy dosud platné.

Pro praxi samotnou je samozřejmě důležité používání správné terminologie, ale zejména je důležité to, zda text příslušných ustanovení (i ve srovnání s pojmy) je dostatečně srozumitelný a schopný naplnit úpravou uvažované vztahy.

Koncepčně v hlavě III. nový občanský zákoník nejprve definuje škodu, která je základním předpokladem vzniku odpovědnosti za ni, a je následkem deliktu, z něhož vzniká závazek tomu, kdo jej způsobí, či se na něm podílí. Škoda je přímo v textu zákona definována jako „újma na jmění“, a je systematicky naprosto správně řazena do úvodního základního ustanovení u závazku z deliktu. Nahradit takovou škodu (újmu na jmění) je základní povinností toho, kdo má dále definovanou účast na deliktu. Povinnost nahradit takovou újmu stíhá škůdce, a to jednak za zaviněné deliktní jednání, a jednak za jednání bez ohledu na zavinění v případech stanovených zvlášť zákonem.

Naprosto správně, na rozdíl od současné úpravy, je upravena možnost varování před nebezpečím, které samo o sobě nemá za následek vyloučení nebo omezení odpovědnosti za deliktní jednání, ale na druhou stranu může přispět k přesunutí odpovědnosti za náhradu škody i na toho, který nedbal takového varování.

Účastníci závazků se mohou dohodnout na vyloučení či omezení povinnosti k náhradě újmy, což je opět úprava, která v současném občanském zákoníku víceméně absentuje. Nicméně

¹ (číslování jednotlivých ustanovení je použito z textu občanského zákoníku, který byl předložen Vládě ČR – stav k 12.4.2011).

² autor je advokát, člen Kontrolní rady České advokátní komory, člen Legislativní rady vlády ČR, člen Rekodifikační komise pro přípravu nového občanského zákoníku

tato dohoda má své limity, a nelze takto vyloučit či omezit povinnost k náhradě újmy na přirozených právech, či na škodě způsobené úmyslně, event. z hrubé nedbalosti. Zákon též (nejen v úpravě závazků z deliktů) bere v ochranu slabší stranu.

V podstatě možnost zasáhnout do zákonné úpravy graduje tím, že poškozený se může vzdát i nároku na náhradu újmy. Nicméně opět tam, kde je zapovězeno i oboustranné ujednání o omezení či vyloučení povinnosti k náhradě újmy, je zapovězeno i vzdání se práva na náhradu.

Zákon naprosto správně systematicky upravuje jednak možnost vzdání se práva na náhradu újmy (s omezením); možnost dohodnout se o omezení či vyloučení odpovědnosti za náhradu újmy (s omezením); nemožnost jednostranně vyloučit či omezit svojí odpovědnost k náhradě újmy (s úpravou varování), která snižuje rozsah odpovědnosti pro případ nedbání takového varování.

Zákon v tomto případě přehledně postupuje od možných jednání účastníků k úpravě prevence. Současné ustanovení § 415, které je řazeno poněkud nesystematicky, a pro aplikaci se používá až ve spojení s ustanovením § 420 obč. zák., je nyní správně řazeno preventivní ustanovení do samotných závazků z deliktů, a to v podstatě jako jedna ze skutkových podstat. Taková skutková podstata má samozřejmě své znaky. Tyto jsou v současné úpravě § 415 uváděny velmi široce a obecně (připouštějící v podstatě i libovolný výklad). Navrhovaná úprava stíhá každého (jako současná úprava), ale jednak prevenci směřuje k vymezené újmě jako „nedůvodné“, dále prevenci ohraničuje okolnostmi případu či zvyklostmi soukromého života, a samotnou újmu vztahuje ke svobodě, k životu, zdraví nebo vlastnictví jiného. Jedná se o správné vymezení, které vychází z toho, že občanský zákoník upravuje soukromoprávní vztahy, nikoliv veřejnoprávní, které nepochybně v dnešní úpravě (ochrana přírody a životního prostředí) jsou stejně upraveny v příslušných předpisech veřejného práva.

Zákon dále definuje osoby, které mají povinnost zakročit na ochranu jiného (v podstatě tak, že tuto povinnosti vztahuje k osobám, které mají vládu nad situací, jež může vést k újmě). Vláda nad takovou situací buď vyplývá z postavení příslušné osoby k této situaci nebo ze schopností či možností takové osoby. Zákon též, na rozdíl od současné úpravy, dává prostor i tomu, kdo jinak způsobuje škodu, aby oznámením (včasným) eliminoval svůj podíl na náhradě újmy.

Dosud chybějící úprava odpovědnosti za náhodu je vyplněna ustanovením § 2855, a to ve vztahu k zavinění takové náhody, které je demonstrativně vztaženo k jednání porušujícímú příkaz nebo vedoucímú k poškození zařízení.

Nutná obrana a krajní nouze jsou v podstatě upraveny tak, jak odpovídá i současné aplikační praxi. Ve vztahu k těmto úpravám však ještě nová úprava zohledňuje i subjektivní pocity toho, kdo jednal při odvracení útoku u nutné obrany nebo kdo odvracel hrozící nebezpečí újmy při krajní nouzi. Úprava je dostatečně srozumitelná, a na rozdíl od současné úpravy, která je doplňována výkladovými pravidly soudů (někdy i nepředvídatelnými), nepotřebuje při dostatečném odůvodnění příslušných tvrzení pro event. aplikaci nutné obrany nebo krajní nouze, případně pro uspokojení nároků vyplývajících z těchto jednání. Samotné pravidlo upravené v ustanovení § 2856 a násl. je totiž i ve svých limitech srozumitelné.

Další úprava se týká jednotlivých jednání, jimiž jsou speciálně vyjmenované porušení dobrých mravů, porušení zákona, porušení smluvní povinnosti. Dnešní úprava je vztažena pouze k „porušení právní povinnosti“ v ustanovení § 420. Samozřejmě, že výkladem se použije i na jednotlivá jednání směřující k porušení jak dobrých mravů, tak zákona, tak smluvní povinnosti. Nicméně úprava uvedená v ustanovení § 2860 – 2870, kde je zahrnuta ještě odpovědnost více škůdců a odpovědnost poškozeného, je pro aplikační praxi mnohem přehlednější. Je např. i jasnější v úpravě odpovědnosti při vykonávání práva, které musí pro vznik odpovědnosti zahrnout v úmyslu či zavinění jednání směřující hlavně k poškození jiného. Opět takové ustanovení nemůže činit praxi potíže, pokud se škůdce bude bránit tím, že vykonával své právo, a pokud se prokáže, že způsobení škody bylo pouze průvodním jevem výkonu takového práva, nebo (opačně) pokud se prokáže, že výkon takového práva byl pouze „zástěrkou“ pro způsobení škody jinému. Naproti tomu při porušení zákona se stanoví vyvrátitelná domněnka, že škoda byla zaviněna z nedbalosti. Úprava u porušení smluvní povinnosti počítá s nepředvídatelnou a nepřekonatelnou překážkou vzniklou nezávisle na vůli škůdce, jejímž prokázáním se škůdce povinnosti k náhradě zproští.

Pokud je správně na úvod závazků z deliktů upravováno to, co vůbec je podmínkou pro vznik odpovědnosti z takového deliktu (škoda), následně je popsáno jednání, které je nahrazeno současnou úpravou o „protiprávním jednání“ tím, že se jedná o porušení dobrých mravů, resp. zákona, resp. smluvní povinnosti, pokud následuje rozdělení odpovědnosti podle účasti, resp. s úpravou solidarity k poškozenému, a pokud jsou následně rozebrány zvláštní skutkové podstaty, u nichž je vždy srozumitelně popsána příčinná souvislost, neměla by, na rozdíl od současné úpravy, činit v praxi aplikace těchto ustanovení potíže.

Nová úprava respektuje při větší přehlednosti jednotlivé skutkové podstaty. U skutkových podstat správně systematicky zařazuje nejprve odpovědnost za jednání těch, kteří nemohou posoudit následky svého jednání. U takových osob je třeba posoudit tuto odpovědnost, resp. jednání ad hoc. Vedle nich, případně i místo nich, odpovídají ti, kteří jsou povinni náležitým dohledem, a odpovídají tehdy, pokud náležitý dohled zanedbali. Stejně jako dnes, je upravena odpovědnost toho, kdo se uvedl vlastní vinou do stavu, v němž není schopen se ovládat atd. Vedle toho je i vedena odpovědnost za škodu způsobenou osobou nebezpečných vlastností. Vždy je vztažena taková odpovědnost tomu, kdo v podstatě umožní bez vytvoření opatření k zabránění vzniku odpovědnosti za škodu takové osobě škodu způsobit.

Stejně jako dnes jsou upraveny i odpovědnosti za škodu způsobenou provozní činností, speciálně se zaměřením na provoz zvlášť nebezpečný. Nová úprava respektuje také speciální vlastnosti dopravních prostředků. Na rozdíl však od současné úpravy § 427 správně nespécifikuje, co je takovou dopravou, resp. specifikuje dopravní prostředek na takový, který není poháněn lidskou silou.

Nově občanský zákoník upravuje odpovědnost za škodu způsobenou zvířetem. Tato úprava dnes absentuje, a je zdrojem mnoha volných úvah při aplikaci odpovědnosti za škodu způsobenou zvířetem. Úprava navržená v ustanovení § 2884 a násl. velmi dobře rozlišuje vládu vlastníka, resp. odpovědnost vlastníka za vládu nad zvířetem, rozdělení zvířat na ta, která slouží k výkonu povolání, k obživě nebo jako pomocník pro osoby se zdravotním

postižením. Rozlišuje i odpovědnost těch, kteří odňali svémocně zvíře vlastníkovu či osobě, již je zvíře vlastníkem svěřené. Zákon zde pamatuje v podstatě na všechny v úvahu přicházející situace, tyto popisuje srozumitelně.

V podstatě i lépe, než současná úprava v ustanovení § 421a (odpovědnost za škodu způsobenou okolnostmi, které mají původ v povaze přístroje či věci použité při plnění závazku), upravuje odpovědnost za škodu způsobenou věcí. Jednak se upravuje škoda způsobená při plnění použitím vadné věci, jednak je upravena i odpovědnost za škodu způsobenou věcí samotnou. Tím se předejde současným nejednotným výkladům při použití věci zejména v rámci poskytování zdravotnických služeb.

Aplikační potíže by neměla působit ani úprava, která je vedena i dnes v ustanoveních § 433 a násl. – vnesené, odložené či převzaté věci. Úprava respektuje i současnou terminologii, lhůty, které v praxi nečiní potíže.

Nově se upravuje i speciální odpovědnost expertů, kteří odpovídají za neúplnou a nesprávnou, či škodlivou radu, event. informaci ve vztahu k odbornosti, k níž se hlásí. Ostatní za informace či rady odpovídají tehdy, pokud škodu způsobí vědomě.

Při způsobu a rozsahu náhrady dostává přednost naturální restituce oproti stavu v ustanovení § 442 současné úpravy. Teprve, není-li to dobře možné, se poskytne peněžní náhrada.

Zákon nyní celkem srozumitelně upravuje i přiměřené zadostiučinění, u něhož je na prvním místě odčinění stanoveno přiměřené zadostiučinění. Na rozdíl od současné úpravy se nebude muset dokazovat při takovém zadostiučinění to, co je uvedeno v ustanovení § 13 odst. 2 - to je značná míra snížení důstojnosti či vážnosti fyzické osoby, ale postačí uvést (a samozřejmě prokázat), že jiný způsob zadostiučinění nezajistí skutečné a dostatečně účinné odčinění způsobené újmy, než právě zadostiučinění poskytnuté v penězích.

Zákon dává možnost i moderovat výši náhrady škody, avšak s hranicemi – není-li škoda způsobena úmyslně, a nutností nejenom tvrdit, ale i vztáhnout osobní a majetkové poměry odpovědného za škodu i poměry poškozeného k tomu, jak vysokou náhradu škody má poskytnout. Dalším limitem je i jednání specialistů, expertů, u nichž se nelze u soudu domáhat moderace náhrady výše škody.

Předložený předpis systematicky řadí k odpovědnosti či k závazkům z deliktů i útok do sféry ochrany osobnosti. Upravuje v ustanovení § 2907 i náhradu újmy na přirozených právech člověka. Současná úprava, která je mimořádně nesystematická, sporá a nenechává prostor pro předvídatelný výklad a aplikaci, ale prostor pro volný výklad soudům, se tím stává přehlednější, systematictější a přirozenoprávnější. Při útoku do přirozeného práva chráněného již v obecných ustanoveních zákona je povinen hradit útočník škodu i nemajetkovou újmu. Nemajetková újma má být hrazena způsobem, který zajistí skutečné a dostatečně účinné odčinění způsobené újmy, a to v podstatě při nedostatečném jiném způsobu takového odčinění poskytnutím zadostiučinění v penězích. Na rozdíl od současné úpravy se celkem srozumitelně spojuje náhrada škody s náhradou nemajetkové újmy. Současná aplikace § 13 odst. 2, která v podstatě stojí vedle, resp. mimo aplikaci ustanovení §420 a násl. (zejména pak § 415 či

dnešního ustanovení § 444) se sice zdvojuje, působí však mimořádné potíže, působí absolutní nepředvídatelnost výkladu jednotlivých soudů. Soudy si při aplikaci současných ustanovení § 11 a násl. a § 420 a násl. pomáhají nesystematicky a nepředvídatelně úvahami o promlčení, úvahami o změně nemajetkové újmy v majetkové právo, úvahami o změnách pohledů jednotlivých soudů pro změny jednotlivých ustanovení. Zejména naprosto nesystematické zařazení ustanovení § 444 odst. 3 způsobilo značné zmatky při výkladu jednak možného uplatnění nároku na náhradu škody (je to pojmenování jen jednoho z demonstrativně vytčených nároků?) ve vztahu k tomu, zda tento bylo možno aplikovat i na újmy způsobené před účinností takové novely (proč ne?). Způsobil značný chaos v úvahách soudů ohledně promlčitelnosti nároků na náhradu nemajetkové újmy v penězích (které musel řešit až Ústavní soud, ale pouze úvahou o předvídatelnosti práva, nikoliv vyřešením otázky promlčitelnosti takových nároků).

Soudy šly dokonce v některých případech tak daleko, že znalecky i v řízeních o ochraně osobnosti začaly zkoumat otázku útoků, újmy apod. Přitom úvahy o útocích do sféry ochrany osobnosti jsou otázkou útoku do přirozených práv člověka.

Nová úprava velmi správně v demonstrativním výčtu jednak zohledňuje subjektivní stránku toho, kdo útočí do přirozených práv, na druhou stranu zohledňuje i chráněný zájem, a samozřejmě respektuje též v základních pravidlech pocity toho, do jehož přirozených práv je zasahováno.

Nová úprava velmi správně řadí k přirozeným právům i odpovědnost za ublížení na zdraví a při usmrcení. Při úpravě výše náhrady, resp. jednotlivých komponentů k náhradě, respektuje současnou úpravu ohledně náhrady bolestného a ztížení společenského uplatnění. Na rozdíl od současné úpravy však neodkazuje na vyhlášku, kterou aplikuje současné ustanovení § 444 odst. 2. Na první pohled by se zdálo, že tato absence vyhlášky může činit v praxi potíže. Ti, kteří aplikují odpovědnost za škodu na zdraví (ať z pozice poškozeného či z pozice případného škůdce) si na jedné straně pomáhají příslušnou vyhláškou při úvahách o uplatňovaných výších náhrady škody, na druhou stranu se však často mohou dostat díky existenci takového kazuistického předpisu (vyhlášky) do pastí. V případech, kdy je standardně možno jednak ocenit základ a následně podle příslušného ustanovení vyhlášky násobit tento základ argumentací o újmách v osobním, rodinném atd. životě, sice na jedné straně to je v celku pohodlné, na druhé straně je to však též nepředvídatelné či neuchopitelné, proč se uplatní tak vysoké násobky atd. Nicméně se tato vyhláška i s možností násobků může stát omezením i tehdy, pokud není přesně vyjmenováno poškození zdraví v příloze (i když je možné použít analogii legis – v rámci vyhlášky). Nicméně lépe vyjadřuje i při útoku na zdraví zohlednění obavy poškozeného ze ztráty života, než možné násobky vztahované k jeho možným kulturním, sportovním či společenským aktivitám. V současné době bere soud v ochranu více ty, kteří mají ztížené společenské uplatnění, než ty, kteří při útoku na zdraví cítí obavy ze ztráty života či vážného poškození zdraví. V nové úpravě by obojí mělo být vyrovnáno, což je nepochybně správné. Samotné ztížení společenského uplatnění samozřejmě zůstává, stejně jako zůstávají upraveny náklady spojené s péčí o zdraví, pohřbu a peněžité dávky.

Rekapitulace a závěr

Při srovnání obou úprav (to je té, která platí dnes podle občanského zákoníku č. 40 z roku 1964 v ustanoveních § 415 – 449a, s úpravou provedenou v ustanovení § 2845 – 2922) je patrné, že současná úprava je nepřehledná, nesystematická, neodpovídá upravovaným vztahům, mnohdy je kazuistická. Naproti tomu navrhovaná úprava naprosto správně v linii nutného naplnění odpovědnosti za závazky z deliktů je přehledná, stoupá od vymezení škody přes protiprávní jednání k jednotlivým skutkovým podstatám, v nichž je vymezena příčinná souvislost, respektive i při vyjádření příčinné souvislosti v obecných ustanoveních. Správně i stanoví rozsah škody, k jejíž náhradě je povinen ten, kdo za ni odpovídá, případně ten, kdo odpovědnost za některá svá jednání neunesl. Nová úprava je i srozumitelnější při aplikaci náhrady nemajetkové újmy ve vztahu k útoku do přirozených práv chráněných v obecných ustanoveních zákona. Nová úprava je každopádně, na rozdíl od pozitivistické až kazuistické úpravy, úpravou přirozenoprávní, která popisuje pravidelné způsoby chování, a ta chování, která vybočují z těchto pravidel, postihuje odpovědností.

Je třeba samozřejmě vést diskuze o doktrinárních teoriích, ale v první řadě je třeba obrátit pozornost tam, kde mají být předpisy aplikovány, to je k úpravě vztahů, jichž se občanské právo týká. Pokud ve výkladových pravidlech v úvodech občanského zákoníku jsou stanovena pravidla i pro výklad jednotlivých ustanovení, a pokud i závazky z deliktů jsou popsány srozumitelně tak, že při tvrzení a při dokázání těchto tvrzení musí odpovědný ze závazku z deliktů svojí odpovědnost unést a případně způsobenou škodu odčinit, je úprava novým předpisem nejen žádoucí, ale i nutná.

V Praze dne 12.4.2011